

Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы
Национал школа хөгжүдөр институт
Күрүнениң бюджеттиг өөредилге чери «Республиканың тускай (эдилгелиг) 8
хевирниң өскүс болгаш ада-ие хайгааралы чок уругларның Элегес-Аксы суурда
школа-интернады»

ТЫВА ДЫЛ

0—4 класстар

**VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг)
школаларына өөредилгениң
чижек программазы**

Кызыл — 2013

ББК 81.2 Тув
Т 93

Күрүнениң бюджеттиг эртем албан чери Тыва Республика-ның өөредилге болгаш эртем яамызының «Национал школа хөг-жүдөр институттуң» Өөредилге-методиктиг чөвүлели сүмелээн.

Тургускан авторлары *Е.С. Шаравии*, РСФСР-ниң улус өөредилгезинин тергиини, дээди категорияның башкызы; *В.М. Сарыглар*, дээди категорияның башкызы; *Л.Т. Ооржак*, эге класстар башкызы; *Д.А. Хертек*, эге класстар башкызы.

Эртем талазы-биле консультантызы *Н.Ч. Дамба*, педагогика эртемнеринин кандидады, доцент.

Рецензентизи *И.В. Седин*, Кызыл-Арыгның тускай эдилге-лиг 8-ки хевирниң школа-интернадының эге класстар башкызы.

© Е.С. Шаравии, В.М. Сарыглар, Л.Т. Ооржак,
Д.А. Хертек, 2013

© Институт развития национальной школы, 2013

Эге сөс

VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школаларында төрөөн (тыва) дыл — кол өөренир эртемнерниң бирээзи болур. Тускай (эдилгелиг) школага төрөөн (тыва) дылды эге класстарга өөредириниң сорулгаларын тодаратканындан, кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг уругларның өөредилгези дорт хамааржыр.

Республика иштинде VIII-ки хевирниң школаларында тыва дылда тускай өөредилге программазы тургустунмаанындан, ук программаны чижек кылдыр сүмелээр-дир бис.

Тыва дыл башкылаарын ук школага чедишшиниг боттандырарда, кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг уруглар-биле ажилдаарын шинчилеп турар тускай психология, педагогиканың амгы үеде сайзыралын, бо талазы-биле ажилдап келген башкыларның мурнакчы дуржулгазын база өөренип көөрү чугула. Чижек программаның ниити утказын болгаш тургузуун шенелде үезинде Элегес-Аксы сумузунда республиканың тускай (эдилгелиг) VIII-ки хевирниң өскүс болгаш ада-ие хайгааралы чок уругларның школа-интернадының эге класс башкылары Е.С. Шаравии, В.М. Сарыглар, Д.А. Хертек, Л.Т. Ооржак ажылынга бадыткаан. Бо башкыларга ниити удуртулганы кылып, арга-сүмени Россия Федерациязының алдарлыг болгаш Тыва Республиканың улустуң башкызы Ойдан-оол Александра Касхоевна берип турган.

Төрөөн дылының үннерин тода адаар-адавазын, сөстөрниң уткаларын тодарадып шыдаарын, чугаа сайзырадылгазының деңгелин тодарадырда, баштай бичии уругларның школа мурнуу чарыында сайзыралын, аарыының байдалын тускай эртемниг эмчилер, логопед башкылар болгаш психологтар-биле сүмележип алыры чугула. Оон аңгыда, чугаазы чевен, кадыының байдалы кызыгаарлыг уругларга дыл өөредириниң эге таваан салырда, башкы кижии ол уругларның дылга сонургалын оттурар, төрөөн (тыва) дылын эки шингээттирерде, немелде дидактиктиг мергежилгелерни, оюннарны ажыглаары чугула.

Чижек программа республиканың аңгы-аңгы булуңнарында VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школаларында ажилдап чоруур эге класс башкыларынга дузалаар боор деп идегедивис.

А.К-Х. Увангур, Элегес-Аксы сумузунда республиканың тускай (эдилгелиг) VIII-ки хевирниң өскүс болгаш ада-ие хайгааралы чок уругларның школа-интернадының директору

Тайылбыр бижик

Бо чижек программаны Тыва Республиканың тускай (эдилгелиг) VIII-ки хевирниң ниити билиг школаларының 0–4 класстарына тыва дыл өөредиринге ажыглаар кылдыр ажилдап кылган. Программаны ниити билиг школаларында психиказының, сагыш-сеткилиниң, кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг өөреникчилерлиг класстарга ажыглап болур.

VIII-ки хевирниң школаларына белеткел класстарының турары күзенчиг. Кадыының арга-шинээ кызыгаарлаттынган уруглар өөредилге материалын шингээди алырына улуг бергедээшкиннерге таваржыр деп чүүл билдингир. Оларның угаан-сайзыралы оожум чоруп турар база ниити болгаш чугаазының сайзыралының деңнели куду болганындан, школага белеткел үезинге хөй үени чарыгдаар.

Бо үе-чадада белеткел класының кол угланыышкыны – өөредилгеге сонuurгалды оттурары, бижик өөредилгезинге белеткээри болгаш уругларның чугаазын сайзырадыры. Кичээлдерге чүвөлери бөлүктээринге, түннел сөстөрү ажыг-лаарына, онзагай демдектеринге даянып, бөлүк чүвөлери тодарадырына өөредири көрдүнгөн.

Өөреникчилерниң идепкейин, сонuurгалын бедидери-биле, янзы-бүрү чугаа байдалдарын тургузар, оюннарга даянып алгаш, уругларның чугаазын сайзырадыры көрдүнгөн.

Эге ниити өөредилге программаның негелделери нзугаар, үжүглел үезинде үннерни, оларның илередир үжүктөрүн беленинден бергезинче, бөдүүнүндөн нарынынче деп принципке даянып алгаш, 4 чадага чарып өөредири көрдүнгөн. Ук хуваалданы кылырда, үннерниң адалгазының хайгаараттын-гырын, слогтар тургузарына эптиин, үжүктөрүн кезектерин бижириниң бөдүүнүн өөренип көргөн.

Тускай (эдилгелиг) VIII-ки хевирниң ниити билиг школаларының 0—4 класстарына тыва дылды өөредириниң сорулгалары:

1. Уругларның кичээнгеийин, угаан-медерелин, төрөөн (ты-ва) чугаазын сайзырадыр.

2. Кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг болганындан бөлүктөп өөредир.

3. Бижилге-биле холбаштыр бойдушту, ниитилел амыды-ралын хайгаараарына үндөзилээш, өөреникчилерни эки үзел-бодал-биле чеспеглээр.

4. Өөренип турар чүүлдерни сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, ылгап билиринге, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарына чаңчыктырар.

5. Уругларның үн адаар аппаратадын сайзырадырына янзы-бүрү үннерни дыңнап, эскерип, аңаа харыылап, ону катаптап, сөс курлавырын байыдарына оларны өөредир.

6. Ном ажыглаарына чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонuurгалын бедидер.

Бо сорулгаларны чедип алырда, башкы чогаадыкчы, тывынгыр, сагынгыр болур ужурлуг.

Тыва дыл кичээлдеринге кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг уругларга ханы билигни бээринге, оларның сонuurгалын чедип алырда янзы-бүрү көргүзүг материалдарын, сюжеттиг болгаш предметтиг чуруктарны, таблицаларны, мнемоблицаларны, тыва улустуң аас чогаалын, техниктиг дериг-херекселдерни, оюннарның хевирлерин, схемаларны хүн бүрүде ажыглаары чугула.

ПРОГРАММА
БЕЛЕТКЕЛ (ПРОПЕДЕВТИКА) КЛАСС
ЧУГАА САЙЗЫРАДЫЛГАЗЫ (132 ш)

Билиглер хүнү. *Сентябрь бир, байырлал, чыскаал* деп сөстөрни билиндирер.

Төрээн чурт. Төрээн чурт, Россия, Тыва дугайында, Тываның төвү Кызыл хоорай, чурттап турар суурунун дугайында чугаа чорудар.

Хүн чурумуну-биле таныжылга. Хүн чурумун сагы-рының ужурун чугаалаар. Хүн бүрүнүн амыдыралынга (чунарда, кеттинерде, удуурда, агаарларда дээш оон-даа ыңай) таваржыр долгандыр турар чүвөлөрже болгаш болуушкуннарже уругларның кичээнгейин угландырар.

Школа. Класс. Школа — билиг ораны, аңаа өөренир. Сөстөр дузазы-биле домактар чогааттырар. Сөстөр-биле ажылдаар.

Кичээл. Өөредилге херексели. Кичээл болгаш өөрө-дилге херекселдеринин дугайында чугаалажыр. Кыска домактарны тургузар.

Школага корум-чурум болгаш чапсар. Чапсарның дүрүмнери-биле таныштырар. Школага чапсар үезинде бодун алдынары.

Библиотека. Библиотекаже экскурсия. Номнар-биле таныштырылга. Номну арыг-силиг эдилээрин кижизидер. Номнар — бистин дузалакчыларывыс.

Ойнаарактар. Аас болгаш бижимел чугаа. Ойнаа-рактарның янзы-бүрү хевирлери, өң-чүзүнү, хемчээлдери, дүрзүлери. Ойнаарактар-биле ойнаарының чуруму болгаш оларны камнаары. Чугааның хевирлерин билиндирер.

Күш-ажыл херекселдери. Домак. Күш-ажыл херек-селдерин ажыглаарын көргүзүп тайылбырлаар.

Күс. Өөредилге-дуржулгалыг шөлчө экскурсия. Күстүн айларын таныштырар. Күстүн демдектери. Күскү бойдуста өскерилгелер дугайында уругларның билиин ханыладыр. Күскү дүжүт ажаалдазының дугайында чугаалап, номчуп бээр.

Ногаа аймаа. Чугаа болгаш домак. Огородта тарып турар ногаа аймаан ададыр. Өң-чүзүнүн өөредир.

Кат-чимистер. Тус черниң кат-чимистери-биле таныш-тырар. Ногаа аймаа-биле кат-чимистерни ылгап өөредир. Шынарларын айтыр.

Азырал амытаннар. Сөс. Сөстүн утказын билиндирер болгаш башкының дилээ-биле адаан чүвени тывар кылдыр өөредир. Мал-маган дугайында уругларның билиин тодарадыр, калбартыр. Оларның ажык-дузазы. Азырал дириг амытаннарның аттарын, оларның чаш төлдеринин аттарын шын ададыр.

Черлик дириг амытаннар. Домак болгаш сөс. Арга-арыгның дириг амытаннарының үе аайы-биле амыдыра-лын таныштырар.

Өг-бүлө. Слог. Сөстөрни слогтарга чарар. Өг-бүлө кижигүннерин билиндирер.

Черлик куштар. Куштарны даштыкы хевирлеринден, онзагай чүүлдеринден ылгап, чүнү чиирин, чүге чылыг чурттарже ужуп чоруптарын уругларга тайылбырлаар. Тывага кыштап артар болгаш чанар куштарны өөредир.

Азырал куштар. Азырал куштар-биле таныштырар. Кижиниң ол куштарны азырап турарының дугайында чугаалап бээр. Черлик болгаш азырал куштарны ылгап өөредир.

Кыш. Чаа чыл. Кыштың айларын уругларга таныштырар. Кыштың онзагай демдектерин өөредир. Чаа чыл байырлалын тайылбырлаар.

Аптека. Эмнерниң ажык-дузазы. Эмни эмчиниң сүмези чокка ажыглавазын билиндирер.

Идик аймаа. Идиктерниң үе аайы-биле хевирлерин ададыр. Идик аймаан илередир сөстөр-биле таныштырар. Тыва идикти көргүзүп тайылбырлаар.

Хеп аймаа. Хептиң хевирлери. Хеп аймаан илередир сөстөр-биле таныштырар. Тыва хепти ылгап өөредир.

Өг. Өгнүң тургузуу-биле таныштырар. Өг иштиниң херекселдерин тайылбырлаар.

Бажың. Бажыңның дериг херекселдери. Аяк-сава. Эт-херекселдерниң кол шынарын барымдаалап бөлүктөп өөредир.

Аьш-чем аймаа. Аьш-чем аймааның онзагай шынарларын, амданын ылгап өөредир.

Тыва улустуң аас чогаалы. Тыва улустуң аас чогаалының янзыларын таныштырар. Тывызыктар, үлегер домактарның утказын билиндирип тайылбырлаар. Тоолдарны амыдырал-биле холбаар.

Төрээн чурт камгалакчыларының хүнү. Чурттуң камгалакчылары. Олар чуртту черде, сугда, дээрде камгалап турар деп тайылбырлаар. Шеригниң хевирлерин таныштырар. Оолдар – келир үениң чурт камгалакчылары болур деп тайылбырлаар.

Шагаа. Шагаа – тыва улустуң чаа чыл байырлалы. Тыва улустуң чаңчылдары. Оюннар, хөөмей-сыгыт, нзулал, чаңчылдар, ырылар, танцы-сам.

Оюннар. Оюннарның хевирлерин таныштырар, утка-зын тайылбырлаар. Эп-найыралдыг ойнаарыңга уруг-ларны чаңчыктырар.

Час. Частың айларын таныштырар. Частың дем-дектери.

Бүгү делегейниң херээженнер хүнү. Март 8 – частың башкы байырлалы. Аваларга, угбаларга белектер.

Арыг-шевер. Хуу болгаш хөй-ниити гигиеназының дүрүмнерин билиндирер. Арыг-шевер болуру, кижиниң кадыкшылыңга ужур-дузалыг.

Кижиниң мага-бодунуң кезектери. Кижиниң орга-низминде эң чугула органнарның туружу болгаш оларның күүседир чүүлдери.

Арга-арыг болгаш хемнер. Арга – бистиң байлаавыс. Аргада чүү үнүп турарын тайылбырлаар. Хемнерниң хемчээлдери, агымының шынарлары.

Апрель 12 – Космонавтика хүнү. Хүн, ай, сылдыс-тар, сылдыстыг дээр, космонавтылар, ракета.

Компьютер. Компьютерниң дериг-херекселдери-биле таныштырар.

Май 1. Май 1 – частың болгаш күш-ажылдың байырлалы.

Май 9. Тиилелге хүнү. Кырган-аваларывыс, кырган-ачаларывыстың чуртувусту фашистерден камгалап, тиилеп алганын билиндирер. Тыва Республиканың дайын киржикчилери база дайынның маадырлары-биле таныштырар.

Чай. Чайын хүн дурту эң узун болгаш дүн дурту эң кыска болур. Ногаажылар огородта тараан ногаазын өстүрүп турарын тайылбырлаар. Чайын үнүштер өзер болгаш чечектелир. Уругларның чайгы дыштанылгазы.

VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школазының белеткел (пропедевтика) клазын доозуп тура, уруглар:

- Төрээн чурт дугайында;
- бойдуста үениң дөрт эргилдезинде болур өскерилгелер дугайында;
- ногааны болгаш чимисти кайда, канчаар өстүрүп турарының дугайында;
- аргада каттар, мөөгүлөр дугайында;
- азырал болгаш черлик дириг амытаннар дугайында;
- кыштаар болгаш чанар куштар дугайында;
- байырлалдар дугайында;
- кижиниң мага-бодунуң кезектерин база арыг-шевер болурунуң дугайында;
- тыва аас чогаалы болгаш өгнүң херекселдерин **билир ужурлуг**.

**ПРОГРАММА
1-ГИ КЛАСС
БИЖИК ӨӨРЕДИЛГЕЗИ (165 ш)**

VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школазының 1-ги клазынга бижик өөредилгези үш үеге чарлыр:

- 1) үжүглел мурнунуң үези;
- 2) үжүглел үези болгаш чугаа сайзырадылгазы;
- 3) үжүглел соондагы үе болгаш чугаа сайзырадылгазы.

Уругларны номчудуп, бижидип өөредирде, үннүг анализ-синтезтиг методтун аргаларынга даяныр болгаш өөредилге материалын үн, слог, сөс, домак, харылзаалыг чугаа деңнелдеринге быжыглаар.

ҮЖҮГЛЕЛ МУРНУНУҢ ҮЕЗИ

Белеткел үезинде кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг уругларның өөредилгеге хамаарылгазын (сундулуун), кадыының ниити байдалын өөренип көөрүндөн аңгыда, школага бодун ап билиринге өөредири (чаңчыктырары), школаның чуруму-биле таныштырары, бөлүк сөстөр-биле уругларның чугаазын сайзырадыры база бижик өөре-дилгезинге белеткээри көрдүнгөн.

Сентябрь бир, байырлал, чыскаал деп сөстөрни билиндирер.

Төрээн чурт, Россия, Тыва дугайында, Тываның төвү Кызыл хоорай, чурттап турар суурунуң дугайында чугаа чорудар.

Хүн чурумун сагыырының ужурун чугаалаар.

Школа, класс, кичээл, өөредилге херекселдериниң дугайында чугаалажыр. Домактар чогааттырар. Сөстөр-биле ажилдаар. Схемалар-биле таныштырар.

Күш-ажыл херекселдери, ногаа аймааның аттары-биле уругларның чугаазын сайзырадыр. Азырал дириг амытаннар болгаш хуу ажыл-агыйны билиндирер.

Бажында өрээл, бажында өрээлдиң эдилелдери, ону камныг арыг-силиг эдилээри. Сөстөрни схема-биле слогтаары.

Чугаа (аас болгаш бижимел) дугайында ниити билиг. Чугаа үннериниң дугайында билиг. Ажык болгаш ажык эвес үннер.

Сөстөрдө ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билири. Үннерниң ниити санын, оларның ылгалын, туружун тодарадыры.

Тодаргай үннер кирген сөстөрни тывары, оларның слог болгаш үн тургузуун тодарадыры. Бердинген сөстөр-биле домактар чогаадыры. Домактарны сөстөрге, сөстөрни слогтарга чарары, слогтардан үннерни ылгап тывары.

Башкының салган айтырыгларынга дыңналдыр, тода чугаалап билиринге чаңчыктырары.

База бо үеде демир-үжүктү шын тударынга, партага шын олуларынга чаңчыктырары болгаш дорт, ийленчек, төгерик, шөйбексимээр шыйыглар бижидери көрдүнген.

ҮЖҮГЛЕЛ ҮЕЗИНИҢ

1-ги, 2-ги, 3-кү, 4-кү ЧАДАЛАРЫ

Үжүглел үезинде өөредир үннер болгаш үжүктөрни «беленинден — бергезинче», «бөдүүнүнден — нарынынче» деп принципке даянып, баштайгы чадазында слогтар тургузарынга эптиин, бижирииниң бөдүүнүн өөренип көргөш, эге ниити өөредилгеде ышкаш, дөрт чадага хувааган.

Бирги чадада [а] — а, А; [л] — л, Л; [о] — о, О; [м] — м, М; [с] — с, С; [н] — н, Н; [ч] — ч, Ч; [у] — у, У; [ы] — ы, Ы; [р] — р, Р; [ү] — ү, Ү; [и] — и, И; [э] — э, Э; (е); [ш] — ш, Ш; [ө] — ө, Ө деп үннер болгаш үжүктөрни өөредир.

үжүглел үезиниң бо чадазында өөренип турар үннүң үжүүн, үжүктүң үнүн тодарадырынга чаңчыктырар. Кыска, узадыр адаар ажык үннерни болгаш оларның үжүктөрин ылгап билирин чедип алыр.

Сөстөрни шын слогтадып өөредир, өөрөнгөн үннер болгаш үжүктөри-биле слогтар, сөстөр кожуглап номчуурунга чаңчыктырар.

Бирги чаданың үннериниң үжүктөрин сөстөрниң эгезинге, ортузунга азы сөөлүнге турда тодарадыры.

Өөрөнгөн үжүктөрниң парламалы, бижимели-биле таныштырар, оларны бижидер. Шын болгаш медреселдиг слогтар номчуурунче, схемаларга дүүштүр слогтар тургузарынче уругларның кичээнгейин углаар. Аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар ажыглап, кыска домактар болгаш улуг эвес хемчээлдиг харылзаалыг сөзүглелдер тургузуп өөредир.

Номчулгазы болгаш бижилгези карышпас, үннер болгаш үжүктөриниң саны дең (үн, үжүк) слогтар болгаш кыска сөстөрни боттарынга тыптырып, номчудуп, бижидип өөредир.

Кичээл бүрүзүнде кижизидилге айтырыгларынче онза кичээнгейни салыр, шынчы, өөрзүрек, дузааргак чорукту кижизидер, өөредилге херекселдеринге камныг болурун чагып сургаар.

Ийги чадада [д] — д, Д; [б] — б, Б; [г] — г, Г; [в] — в, В; [т] — т, Т; [к] — к, К; [п] — п, П; [ң] — ң; [х] — х, Х; [з] — з, З; [ж] — ж, Ж; [й] — й, Й деп үннер болгаш үжүктөрни өөредир көрдүнген.

Ийи-үш слогтуг сөстөрни номчуурунга уругларны чаңчыктырар; *т, к, п* деп үннер сөстөрниң эгезинге, ортузунга, сөөлүнге чорда, шын номчуурун чедип алыр.

Адалгазы, бижилгези карышпас ийи слогтуг сөстөрни слогтавайн номчуурунга чаңчыктырар. Домак иштинде бижик демдектеринче уругларның кичээнгейин углаар. Класста өөреникчилер-биле бот-тускайлаң ажилдар чорудар: кошкак уруглар-биле оюннарга даянып тургаш, номчуурунга сонuurгалын бедидер, номчууру экижээн уруглар-биле немелде дидактиктиг материалдар-биле ажилдаар.

Ийиги чадада уругларның бир дески слогтап номчуурун чедип алыр. Номда кирген домактарны, сөзүглелдерни аянный номчуурунга чаңчыктырар. База ол ышкаш, номчаан, көргөн, билген, дыңнаан чүүлүнге хамаарыштыр башкының салган айтырыгларын боттарының хире-шаа-биле харыылаарынга өөредир.

Үшкү чадада ь (кадыг демдек); *e, E; ң, Ѓ; я, Я; ю, Ю* деп *й* үннүг ажык үжүктөрни өөредир. Бо чадада: өк-биле адаар сөстөрни, өк-биле адаарын кадыг демдек-биле көргүскөн сөстөрни, *й* үннүг ажык үжүктөрлиг сөстөрни шын номчуурун чедип алыр. Үш-дөрт слогтарлыг сөстөрни номчудары. Тодаргай чүүлге кыска чугаа тургустуруп өөредири.

үжүглелдин үшкү чадазында үннер болгаш үжүктөрнің саны дең эвес (үннернің саны үжүктөрнің санындан эвээш, үннернің саны үжүктөрнің санындан хөй) сөстөрни уругларга хайгаарадыр. Чижээ, бердинген схемаларга дүүштүр сөстөр тыптырар: *ҮнөҮжүк, Үн<Үжүк, Үн >үжүк.*

Дөрткү чадада ь (чымчак демдек); *ф, Ф; ц, Ц; щ, Щ* деп үннерни болгаш үжүктөрни өөредир. Бо чадада үлегерлеп алган үннерни шын дыңнаарын болгаш адаарын чедип алыр. Чымчак демдек (ь) кирген сөстөрни шын номчудуп өөредир.

Бо үжүктөр кирген сөстөрни шын номчуурунга болгаш бижииринге чаңчыктырар. Дөрткү чаданың үжүктөрин өөредип турган үеде, өөреникчилерге билдингир, үргүлчү хүн бүрүде амыдыралыңга таваржыр сөстөрни шилип алыр.

Үжүглел соондагы үеде берге эвес болгаш 1, 2, 3 слогтардан тургустунган сөстөрни слогтарга чарбайн, үзүктелиишкин чокка номчудуп чаңчыктырары. Сөстөр, домактар номчулгазын чоорту дүргедедир. Кыска сөзүглелдерни иштинде номчудуп өөредири, оларның утказын сактып алырыңга өөредири. Сөзүглелде, ооң аңгы-аңгы кезектеринде, кымның азы чүнүң дугайында чугаалап турарын сайгартып өөредири көрдүнгөн.

Номчулга үезинде интонацияның элементилерин сагып, аянный номчуурунга чаңчыктырары.

Уругларның медеделдиг, аянный, тода номчуурунче кичээнгейни углаары. Башкының үлегеринге чоок кылдыр, шүлүктөрни аянный номчуп күүседир.

Тыва улустуң аас чогаалының кыска хевирлери-биле таныштырары (тывызыктар болгаш үлегер домактар). Тыва тоолдарга сонuurгалын оттурары, тоолдарны шиижидип көргүзери, рольдап номчууру. Тоолдарның аянный номчулгазы.

Тывызыктажырының чурумун өөредири. Аңгы-аңгы бөлүктөргө хамаарышкан тывызыктар тыптырары.

Харылзаалыг сөзүглелдернің утказы-биле ажилдаары.

Чыл дургузунда өөренигин каталтаары

Аас болгаш бижимел чугаа. Үннер болгаш үжүктөр. Ажык болгаш ажык эвес үннер. Оларны бижикке демдеглээри. Кыска, узун болгаш өк-биле адаар ажык

үннер, оларны шын бжири. Ажык эвес үннерниң күштүг болгаш кошкак болуру. Оларны бжикке демдеглээри.

Бижилге үезинде шын олулары, кыдыраашты шын салып билири, демир-үжүктү шын тудары.

Катаптап чоруур кезектерлиг үжүктерни деңнеп билири.

Дүрген болгаш тудуштур, үзүктел чок бжири.

VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школазының 1-ги клазын доозуп тура, уруглар:

–1-ги, 2-ги, 3-кү, 4-кү чаданың үннер болгаш үжүктерин шиңгээдип алган турар;

–сөстөрдө бо үннерни ылгап, оларның туружун тодарадып билир;

–кыска, узун ажык үннерни болгаш оларның үжүктерин бот-боттарындан ылгап билген турар;

–башкының номчаан азы чугаалаан чүүлүнүң утказын билген турар болгаш хире-шаа-биле өттүндүр чугаалап билген турар;

–сөстөрдө тодаргай үннерни тодарадып билир;

–номдан сөстөр, домактарны дүжүрүп бжири билген турар;

–үлегерлеп алган болгаш кадыг демдектиг сөстөрни шын номчуп, бжири билип алган турар;

–2–3 сөстүг домактарны дыңнап, бжири билир;

–кыска чугааны айтырыглар дузазы-биле утказын чугаалап билир;

–схемаларны ажыглап тургаш, домактарны чогаадып билир.

ПРОГРАММА

2-ГИ КЛАСС

ФОНЕТИКА, ГРАММАТИКА, ШЫН БИЖИЛГЕ БОЛГАШ ЧУГАА САЙЗЫРАДЫЛГАЗЫ (102 ш)

Катаптаашкын

1 дугаар класска алган билиглерин, мергежилдерин болгаш чаңчылдарын системажыдып катаптаары.

ЧУГАА

Дыл – кижилерниң харылзажырының чепсээ (ниити билиг). Чугааның кижиниң амыдырал-чуртталгазынга уjur-дузазы. Аас болгаш бжимел чугаа. Сөс, домак – чугааның кезектери (харылзажылга үезинде хайгаа-ралдар).

ЧУГАА ҮННЕРИ. ҮЖҮКТЕР. СЛОГ

Үннер болгаш үжүктөр. Сөстөрниң утказын ылгаарынга үннерниң ажык-дузазы. Ажык болгаш ажык эвес үннер, оларның ылгалыр демдектери.

Кыска болгаш узун ажык үннер, оларны шын бжири. Өк-биле адаар ажык үннерни ь (кадыг демдек-биле) демдеглээри.

Ыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер. Оларның күштүг болгаш кошкак болуру. Эгезинге *m—d*, *n—b*, *k—x* деп үннер кирген сөстөр болгаш оларны шын

адаары болгаш бижири. Чамдык эң хереглеттингир, слог талазы-биле нарын эвес сөстөргө ажык эвес үннерни дакпырлап бижири (оюннар, каттар дээш о.ө.).

Үлегерлеп алган сөстөргө *ф, ц, ш* деп үннерни шын адап, бижип билири.

я, е, ң, ю деп ажык үжүктөрни бижири. Чымчак демдектиг (ь) сөстөр.

Слогтар. Сөстү слогтап көжүрери.

Алфавит. Алфавитте үжүктөрни шын адаары. Алфавиттиң ужур-дузазы. Словарьдан кандыг-бир үжүккө сөстөр тывары, бердинген сөстөрни алфавит чуруму нзугаар (бирги үжүүн барымдаалап) чыскаап бижири.

ДОМАК

Домак. Харылзажылга үезинде домактың ролю.

Айтырыглар дузазы-биле домакта сөстөрниң харылзаа-зын тургузуп билири (аас-биле). Чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарның сөөлүңгө улуг сек, айтырыг, кыйгырыг демдектерин хереглээри.

СӨС

Сөстүң лексиктиг утказы (ниити билиг). Хөй уткалыг сөстөр (хайгааралдар).

Чүвөлөрни, чүвөлөрниң ылгавыр демдээн, чүвөлөрниң кылдыныын илередир сөстөр.

Чүвөлөрниң адын илередир сөстөр (таныжылга). Ниити утказы. Харыылаттынар айтырыглары: кым? чүү? Чу-гаага чүвөлөрниң аттарын илередир сөстөрниң ужур-дузазы.

Кижилерниң аттарынга, адазының адынга, фамилия-зынга, дириг амытаннарның шола аттарынга улуг үжүктү хереглээри.

Чүвөлөрниң кылдыныын көргүзөр сөстөр. Харыылат-тынар айтырыглары: канчап тур? канчанган? кан-чаар? Чүвениң кылдыныын көргүзөр сөстөрниң ужур-дузазы.

Эң хереглеттингир *-ла, -ле, -на, -не, -даа* деп артын-чылар болгаш оларны шын бижири.

Сөстүң тургузуу.

Өк-биле адаар ажык үннүг сөстөрни шын адаары болгаш бижири.

Шын бижилгезин сактып алыр сөстөр

Демир-үжүк, кыдырааш, календарь, пенал, фонарь, цех, ыт.

Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары

Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннерлиг, өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни шын адаары болгаш бижири.

Домактың эгезинге улуг үжүктү бижири.

Сөстүң тургузуу.

Домактың чугула кежигүннери кол сөс болгаш сөглөкчини тывары.

VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школазының 2-ги клазын доозуп тура, уруглар:

- эжеш үннер *т—д, п—б, к—х* кирген сөстөрнү шын номчуп, бижиирин билген турар;
- *й* үннүг үжүктөр *я, е, ң, ю* кирген сөстөрнүн үн, үжүк анализин кылып билер;
- чымчак демдектиг сөстөрнү шын номчуур;
- сөстөрнү көжүрерин билген турар;
- чүвөлөр аттарын, кылдыныын илередир сөстөрнү шын тодарадып билген турар;
- сөстөрдө дүлөй болгаш ыткыр ажык эвес үннернү тып билген турар.

ПРОГРАММА

3-КҮ КЛАСС

ФОНЕТИКА, ГРАММАТИКА, ШЫН БИЖИЛГЕ БОЛГАШ ЧУГАА САЙЗЫРАДЫЛГАЗЫ (102 ш)

Катаптаашкын

Үннер болгаш үжүктөр. Слог. Сөстөрнү көжүрери. Домак. Домакта сөстөрнүн харылзаазы. Домактын сөөлүнгө бижик демдектери.

ҮННЕР БОЛГАШ ҮЖҮКТӨР

Үннер болгаш үжүктөр. Сөстөрнүн утказын ылгаарыга үннернүн ужур-дузазы. Ажык болгаш ажык эвес үннер, оларнын ылгавыр демдектери.

Кыска болгаш узун ажык үннер, оларны шын бижири. Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр. Кадыг (ь) болгаш чымчак (ь) демдектерлиг сөстөрнү бижикке шын демдеглээри.

ДОМАК

Домак дугайында ниити билиг. Домактын чугула кежигүннери. Медээ, кыйгырыг, айтырыг домактары. Домактын сөөлүнгө улуг сек, айтырыг, кыйгырыг демдектери.

СӨСТҮҢ ТУРГУЗУУ

Сөс дугайында ниити билиг: чогаадылга болгаш өскертилге кожумактары.

ЧҮВЕЛЕРНИҢ АТТАРЫН КӨРГҮЗӨР СӨСТӨР

Чүвөлөрнүн аттарын көргүзөр сөстөр дугайында ниити билиг. Кым? чүү? деп айтырыгларга харыылаттынар сөстөр. Чүвөлөрнүн аттарын көргүзөр сөстөрнүн саннарга өскерлири.

Хуу чүвөлөрнүн аттары (ниити таныжылга). Чүвөлөрнүн аттарын көргүзөр сөстөрнүн домакка ужур-дузазы.

ЧҮВЕЛЕРНИҢ ШЫНАР ДЕМДЕКТЕРИН КӨРГҮЗӨР СӨСТӨР

Чүвөлөрнүн шынар демдектерин көргүзөр сөстөр дугайында ниити билиг. Харыылаттынар айтырыглары: кандыг? чүлүг? Чугаага чүвөлөрнүн шынар демдээн көргүзөр сөстөрнүн ужур-дузазы. Оларны домакка ажыглаары.

ЧҮВЕЛЕРНИҢ КЫЛДЫНЫЫН КӨРГҮЗЕР СӨСТЕР

Чүвелерниң кылдыныын көргүзөр сөстөр дугайында ниити билиг. Харыылаттынар айтырыглары: канчан-ган? канчап тур? канчаар? Чүвелерниң кылдыныын көргүзөр сөстөрниң, чүвелерниң адын көргүзөр сөстөр-биле холбаазы. Домакка ужур-дузазы.

Словарьлыг мергежилгелер

(бо ажылды өөредилге чылының дургузунда чорудар)

Аңгы-аңгы чугаа кезектеринге хамааржыр сөстөрни, шингээдип алырынын бөлүктөр аайы-биле дүүштүр тывары. Бодалдарын илередир сөстөрни шын шилип билири. Бөдүүн айтырыгларны салып болгаш харыылап билиринге мергежилгелер.

Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары

Домак. Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары. Сөстүң тургузуу.

Чүвелерниң аттарын илередир сөстөр, чүвелерниң шынар-демдектерин илередир сөстөр, чүвелерниң кылдыныгларын илередир сөстөр.

Шын бижилгезин сактып алыр сөстөр: *будук, гараж, даарта, дөртен, казыттынар, кастар, лагерь, оъттар, оюн, үе, хая.*

VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школазының 3-кү клазын доозуп тура, уруглар:

- фонетиктиг сайгарылганы кылып билир;
- сөстүң тургузуун тып билир;
- домактарның чугула кежигүннерин тып билир;
- 20—25 сөстүг сөзүглелдерни адап турда, дыңнап бижиир.

ПРОГРАММА

4-КҮ КЛАСС

ГРАММАТИКА, ШЫН БИЖИЛГЕ, ЧУГАА САЙЗЫРАДЫЛГАЗЫ (102 ш)

Катаптаашкын

3-кү класска өөрөнгенин катаптаар.

ҮННЕР БОЛГАШ ҮЖҮКТЕР

үннер болгаш үжүктөр. Слог. Ажык эвес үннерниң дакпырлаары.

СӨС. СӨСТҮҢ ТУРГУЗУУ

Дазыл (дөс) болгаш кожумактар дугайында ниити билиг. Чаңгыс дазылдыг (төрөл) сөстөр. Төрөл сөстөр болгаш оларның ниити кезээ. Чогаадылга кожумактары. Өскертилге кожумактары.

ЧҮВЕЛЕРНИҢ АТТАРЫН КӨРГҮЗЕР СӨСТЕР

Чүвелерниң аттарын көргүзөр сөстөрниң дугайында билиин делгемчидер. Хөйнүң санында чүвелерниң атта-рын көргүзөр сөстөрниң кожумактарын шын бижири. Хуу чүве аттарын шын бижири.

ЧҮВЕЛЕРНИҢ ШЫНАР-ДЕМДЕКТЕРИН КӨРГҮЗӨР СӨСТӨР

Чүвелерниң шынар-демдектерин көргүзөр сөстөрниң чүвелерниң аттарын көргүзөр сөстөргө хамаарылгазы. Чүвелерниң өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин, амданын көргүзөр сөстөр. Чоок болгаш удурланышкак уткалыг сөстөр. Чүвелерниң шынар-демдектерин көргүзөр сөстөрниң чугаага ужур-дузазы.

ЧҮВЕЛЕРНИҢ КЫЛДЫНЫГЛАРЫН КӨРГҮЗӨР СӨСТӨР

Чүвелерниң кылдыныгларын көргүзөр сөстөрниң чугаага ужур-дузазы. Чүвелерниң кылдыныгларын көргүзөр сөстөрниң саннарга өскерлири.

ДОМАК

Домактар тургузарынга мергежилгелер. Домактарда кымның, чүнүн дугайында чугаалап турар сөстөрни тодарадып тывары.

Домактарны делгередири. Айтырыглар дузазы-биле домактарда сөстөрниң аразында харылзаазын тургузары.

Домактың чугула кежигүннери: кол сөс, сөглөкчи. Домактың ийиги черге кежигүннери.

Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары

Сөстүн тургузуу. Чугаа кезектери. Чүве ады. Демдек ады. Кылыг сөзү.

VIII-ки хевирниң тускай (эдилгелиг) школазының 4-кү клазын доозуп тура, уруглар:

- сөстүн тургузуун тып билир;
- өскертилге болгаш чогаадылга кожумактарын ыл-гап билир;
- чүвелерниң кылдыныгларын көргүзөр сөстөрни саннарга өскерттип билири;
- чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүвелерниң шынар-демдектерин ылгап билири;
- домактарның чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин шын тодарадып билири;
- 30—35 сөстүг сөзүглелдерни адап турда, дыңнап бижири.

№	Кичээлдер темалары 1-ги улдуң (36 шак)	Ша к сан ы
1	<p>Билиглер хүнү. Сөстөр: Сентябрь бирээ, өөреникчи, школа, коңга, өөредилге, чечектер, башкы, ада-ие, байырлал, чыскаал. Домактар: Сентябрь 1 — Билиглер хүнү. Өөреникчилер школага ада-иелери-биле чедип келген. Башкыларга чараш чечектерни тудускан. Билиглер байырлалы солун болган. Коңга эткен, кичээл эгелээн.</p>	1
2— 3	<p>Төрээн чурт. Сөстөр: Тыва, төрээн чурт, Кызыл, найысылал, суур. Домактар: Бистиң төрээн чуртувус Тыва. Тываның төвү – Кызыл. Элегес-Аксы суурда чурттап турар</p>	2

**Белеткел клазынга чижек өөредилге матер тының планнаашкыны
(неделяда 4 шак, чылда 132 шак)**

	бис.	
4— 5	Хүн чуруму-биле таныжылга. Сөстөр: эртен, дүш, кежээ, чунар, чемненир, сула шимчээшкиннер, чоруур, хостуг үе, удуур, ойнаар, агаарлаар, онаалга. Домактар: Уруглар сула шимчээшкиннер кылыр. Эртеги чемнерни чиир. Школага өөренир. Хостуг үеде ойнаар, агаарлаар. Онаалганы кылыр.	2
6— 9	Школа. Класс. Сөстөр: самбыра, стол, сандай, сайгылгаан, соңга, шала, хана, эжик, чугай, шкаф, бо, уруг, оол, өөреникчи, башкы, тур, олур, мен, сен, бар, чок, улуг. Домактар: Бо класс. Класста стол, сандай, самбыра бар. Башкы тайылбырлап тур. Хана-да чурукту азып каан. Бо оол. Ол өөреникчи. Уруг олур. Бистиң школавыс улуг. Ында өөреникчилер хөй. Башкы бисти өөредип тур.	4
10 — 13	Кичээл. Өөредилге херексели. Сөстөр: кичээл, дежурный, бижиир, номчуур, харыылаар, чуруур, олурар, турар,	4
	ажыдар, хаар, ырлаар, кыдырааш, шугум, балааш, демир-үжүк, пенал, ном, карандаш, сумка. Домактар: Дежурный самбыраны аштаар. Өөреникчилер кичээлде чуруур, номчуур, ырлаар. Уруглар башкының айтырыынга харыылаар. Бо ном. Номну номчуур. Сумкада демир-үжүк, пенал, карандаш бар. Өөредилге херекселдерин камнаар. Демир-үжүк-биле чараштыр бижиир.	
14 — 15	Школага корум-чурум болгаш чапсар. Сөстөр: чапсар, узун, кыска, ойнаар,	2

	арыгланыр, дыштаныр. шимээргевес, дыңнаар, чөпшээрел, чурум. Домактар: Башкыдан чөпшээрел алырда, холду көдүрер. Класска шимээргевес. Башкыны кичээнгейлиг дыңнаар. Чурумнуг олулар. Узун чапсарда шугумга чыскаалыр. Өөреникчилер арыгланып үнер. Уруглар дыштанып ойнаар.	
16	Библиотека. Сөстөр: библиотекарь, номнар, карточка, полка, тоолдар, солуннар, чуруктар. Домактар: Библиотекада номнар, солуннар хөй. Номнарны уруглар библиотекарьдан карточкага бижидип алыр. Солун тоолдарны уруглар номчуур. Бистиң библиотекада чараш чуруктарлыг номнар хөй.	1
17 — 19	Ойнаарактар. Аас болгаш бижимел чугаа. Сөстөр: койгун, ойнаар-кыс, кубик, машина, адыг, самолнт, бөмбүк, уруглар, ойнаар, ужар, ак. Домактар: Менде ойнаар-кыс бар. Уруглар бөмбүк-биле ойнаар. Самолнт ужуп тур. Оолдар машина-биле ойнаарынга ынак.	3
20 — 22	Күш-ажыл херекселдери. Домак. Сөстөр: маска, хүүрек, дырбааш, айыыр, хол хирээзи. Домактар: Маска-биле кадагны кадаар. Оолдар хүүрек-биле ыяш тарыыр оңгар каскан. Хол хирээзи-биле ыяшты хирээлээр. Айыыр, дырбааш — күш-ажыл херекселдери.	3
23 — 25	Күс. Сөстөр: күс, бүрү, сарыг, дүжер, терек, дурту, хем. Домактар: Күс дүшкен. Соой бээр. Хүн дурту кыскалаан. Бүрүлөрниң өңү өскерли бээр болгаш черже дүжүп каар. Күзүн соок хат хадыыр. үргүлчү чаъс чаар. Ховаганнар, курттар көзүлбестей бээр. Куштар чылыг	3

	чурттарже ужуп чоруй баар.	
26 — 28	Ногаа аймаа.Чугаа болгаш домак. Сөстөр: огород, чал, капуста, картошка, согуна, морковь, огурец, помидор, чиир, ажыг, чыыр, чаагай, ногаан, кызыл, сарыг. Домактар: Бо огурец. Огурецтин өңү ногаан. Согуна ажыг. Ногаа аймаан чалдарга тарыыр бис. Помидорнун өңү кызыл. Күзүн ногаа аймаан ажаап алыр.	3
29 — 31	Кат-чимистер. Сөстөр: яблоко, груша, виноград, мандарин, апельсин. Домактар: Яблоктун өңү кызыл. Виноград чигирзиг. Уруглар чимистерге ынак.	3
32 — 35	Азырал амытаннар.Сөс. Сөстөр: хой, өшкү, хаван, инек, аът, бызаа, анай. хураган, кулун, дүк, кадарчы. Домактар: Бо инек. Инек сүт бээр. Аътты мунар. Өшкү, хойнун дүгү ажыктыг. Кадарчы хойлар чанында тур.	4
36	Катаптаашкын	1
2-ги улдун (28 шак)		
1	Катаптаашкын	1
2— 6	Черлик дириг амытаннар. Домак болгаш сөс. Сөстөр: дилги, бөрү, адыг, диин, койгун, чараа-чечен. Домактар: Адыг — улуг черлик дириг амытан. Адыг кыжын ижээнге удуур. Дилги кажар. Койгун кортук. Кодан кыжын ак, чайын бора боор. Чараа-чечен тенниг. Черлик дириг амытаннар арыгда чурттап турар.	5
7— 11	Өг-бүлө. Слог. Сөстөр: авазы, ачазы, кырган-авазы, кырган-ачазы, уруу, оглу, дуңмазы, акызы, угбазы, ажыл, аргыыр, сээң, мээң.	5

	Домактар: Авам ажылдап тур. Кырган-авам аргыттынып олур. Кырган-ачам солун номчуп олур. Уруу, оглу авазынга белек берген.	
12 — 16	Черлик куштар. Сөстөр: көге-буга, торга, бора-хөкпеш, каарган, ала-сааскан. Домактар: Куштар — кижиниң өңнүктери. Олар органы арыглап турар. Торга органың эмчизи. Куштарга уя хааржактар кылыр. Оларны чемгерер. Күзүн куштар чылыг чурттарже ужуп чоруптар. Чазын куштар чанып кээр. Көге-буга — тайбыңның кужу.	5
17 — 21	Азырал куштар. Сөстөр: дагаа, аскыр дагаа, дагаа оолдары, кас, чуурга. Домактар: Аскыр дагаа алгырар. Кас — азырал куш. Дагаа чуурга бээр.	5
22 — 26	Кыш. Чаа чыл. Сөстөр: соок, хар, дош, чуңгу, шанак, хаак, коньки, оюннар, Соок-Ирей, харжыгаш, ойнаарактар, сылдыс, маскарад, белектер, шиви. Домактар: Соок кыш дүшкен. Хар чаапкан. Хүн дурту кыскалаан. Уруглар харжыгашты кылган. Соок-Ирей чаа чылда уругларга белектиг келир. Уруглар Соок-Ирейге ырлаар, шүлүктээр. Шивини ойнаарактар-биле каастаар. Уруглар кыжын хаактаар, конькилээр, чуңгулаар. Уруглар чаа чыл байырлалында аңнар дүрзүлерин кеткен.	5
27 — 28	Катаптаашкын	2
3-кү үлдүң (36 шак)		
1	Катаптаашкын	1
2— 3	Аптека. Сөстөр: эм, эмчи, эм оыттар, кадык, аарыг. Домактар: Аптекада эмнер болгаш	2

	эм обьттар садып турар. Аарыг кижилерни эмчи шинчээш эмнер бижип бээр. Ол эмнерни аптекадан садып алыр. Аптека ишти арыг-шевер. Ында эмнер хөй. Эм обьттар, аарыг кижиниң кадык болурунга дузалыг.	
4— 5	Идик аймаа. Сөстөр: туфля, тапочка, сапожка, сапык, бопук, тыва идик, кидис идик. Домактар: Идикти кедер. Идик янзы-бүрү болур. Ону арыг-силиг тудар. Идикти щнтка-биле аштаар.	2
6— 7	Хеп аймаа. Сөстөр: платье, хөйлең, юбка, чүвүр, тон, плащ, аржыыл, бөрт, ук, хол-хап, чени чок, содак, шудак. Домактар: Хөйлеңни кедер. Кижиниң хеви арыг-силиг турар. Хирлиг хепти чуур. Ону базар. Чараш платьени байырлалда кедер. Кылын хол-хапты кыжын кедер.	2
8— 11	Өг. Сөстөр: эдилел, кидис, ынаалар, хараача, өреге, хана, суугу, үлгүүр, аптара, ширтек, чайлаг, күзег, кыштаг, аал, баглааш, кажаа. Домактар: Өгнү тигер. Өгнү кидис-биле шывар. Аптара, үлгүүр — өгнүң эдилелдери. Дөрге ширтекти чадар. Баглаашка аътты баглаар. Малчыннар кыштагларже көжер.	4
12 — 14	Бажың. Бажың дериг херекселдери. Сөстөр: шкаф, сандай, стол, диван, кресло, орун, плитка, хевис, телевизор, соодукчу, шак, өрээлдер (удуур өрээл, чемненир өрээл, зал). Домактар: Соодукчуга чем шыгжаар. Ба-жыңда чаа шкаф, орун бар. Өрээлдерни агаар-ладыр. Залда телевизор бар, аңаа кино көөр.	3
15 — 16	Аяк-сава. Сөстөр: аяк, серээ, суг, шопулак, бижек, тавак, шай, дузалажыр, чуур, аштаар, келген, салган.	2

	Домактар: Серээ, шопулак, аяк, тавак — аяк-сава аймаа. Аякты суг-биле чуур. Бижек-биле хлеб кезер. Аяк-саваны шкафка чараштыр салыр.	
17 — 19	Аьш-чем аймаа. Сөстөр: сүт, эьт, чигир, мүн, хлеб, далган, үс, шай, ижер, чиир, кескен, амданныг. Домактар: Далгандан хлеб быжырар. Мүннү шопулак-биле ижер. Сүттүг шайны ижерге чаагай. Ак чигир амданныг чем.	3
20 — 22	Тыва улустун аас чогаалы. Сөстөр: тоолдар, тывызыктар, үлегер Домактар, узун-тыныш, кожамык, өпей ыры. Домактар: Башкы солун тоол номчаан. Тывызыкты тывар. Узун-тыныш-биле санаар. Кожамык, өпей ырын ырлаар.	3
23 — 25	Төрээн чурт камгалакчыларының хүнү. Сөстөр: шериг, дайын, тайбың, ужудукчу, далайжы, танкычы, танк, ракета, камгалаар, кызыгааржы, автомат, нагаан. Домактар: Чурт камгалакчылары төрээн чуртун камгалаар. Мээң акым солдат. Ол танкычы. Кызыгааржы ыдын чедип алган чор. Ужудукчу самолттту башкарып чор. Мөңгө от хып тур.	3
26 — 28	Шагаа. Сөстөр: байырлал, чаа чыл, тос-карак, кадак, маргылдаа, чуңгу, арыгланыр, кактаныр, чалбарыг. Домактар: Шагаа — тыва улустун чаа чыл байырлалы. Шагаада оолдар, уруглар тоолдажыр, тывызыктажыр.	3
29 — 30	Оюннар. Сөстөр: сайзанак, тевек, кажык, чинчи чажырар, аскак-кадай, күске, моортай, лаптуу, хүреш. Домактар: Даштар-биле сайзанактаар. Чинчини чажырып	2

	ойнаар. Моортай күскени тудар. Аскак-кадай уругларын камгалаар. Лаптуу солун оюн.	
31 — 33	Час. Сөстөр: куштар, үер, оьт-сиген, хек- даваннар, шончалай, чаьс, хат, уя хааржактар, хөөлбек, март, апрель, май. Домактар: Час дүшкен. Хүн чырык хүннеп эгелээн. Хүн дурту узаан. Куштар чанып кээр, уяларны кылып эгелээр. Оьт-сиген ногаарарып эгелээн. Хемнерниң доштары эрээн. Хар эрээш дамырактар болур. Чаьс дымырадып чаар. Уруглар куштарга уя хааржактар кылыр. Частың айлары.	3
34 — 35	Бүгү делегейниң херээженнер хүнү. Сөстөр: март сес, байыр, ава, чечек, белек, байырлал. Домактар: Март 8 — Бүгү делегейниң херээженнер байырлалы. Аваларга белектер бээр. Уруглар чараш чечектер чураан.	2
36	Катаптаашкын	1
4-кү улдуң (32 шак)		
1	Катаптаашкын	1
2— 5	Арыг-шевер. Сөстөр: саван, диш-чуур, мочалка, щцтка, таз, дыргак, аржыыл, порошок, ванна, туалет, шампунь, думчук чодар, чунар, сула шимчээшкин, агаарладыр. Домактар: Уруг чунуп тур. Ол арыг- силиг. Башты дыргак-биле дыраар. Хепти саван, порошок-биле чуур. Өрээлди агаарладыр. Белек бажын шампунь-биле чуур. Дыргакты хачы- биле кезер. Сула шимчээшкинни эртенниң-не кылыр.	4
6— 9	Кижиниң тургузуу. Сөстөр: баш, моюн, хол, бут, хөрек, кулак, думчук, карак, дыргак, салаалар, оң, солагай. Домактар: Баштың дүгүн чуур, дыраар. Холдуң, буттуң дыргактарын	4

	кезер. Моюн, хөрекке сула шимчээшкиннер кылыр. Оң, солагай талаже эргил.	
10 — 13	Арга-арыг болгаш хемнер. Сөстөр: арга, арыкчыгаш, хем, хемчигеш, хөл, дамырак, терек, чодураа, хадың, тал, пөш, шиви, дыт, мөөгү, кат, бүрү, анай-хаак. Домактар: Аргада ыяштар үнүп турар. Тывада хемнер, хөлдер хөй. Чодурааның кадын чиир. Пөште тоорук бар.	4
14 — 16	Апрель 12 — Космонавтика хүнү. Сөстөр: космос, ракета, октаргай, космонавт, Юрий Гагарин, Валентина Терешкова, дээр, сылдыстар, Домактар: Юрий Гагарин — баштайгы космонавт. Ол октаргайже бир дугаар ушкан.	3
17 — 20	Компьютер. Сөстөр: системный блок, монитор, клавиатура, мышь, принтер, колонка, диск, оюн, парлаар. Домактар: Компьютер-биле парланыр, ойнаар. Хостуг үеде компьютерге кино көөр.	4
21 — 22	Май 1. Сөстөр: чыскаал, тук, шарлар, хөглүг, тайбың, найырал, эп-сеткил. Домактар: Май 1 — Частың болгаш күш-ажылдың байырлалы. Туктар, шарлар туткан уруглар чыскаалда чоруп олур.	2
23 — 25	Май 9. Сөстөр: тиилелге хүнү, дайын, кызыл сылдыс, тыва эки турачы, дайзын, тайбың, чыскаал, чечек, тураскаал, марштаар. Домактар: Май 9 — Тиилелге хүнү. Дайын киржикчилеринге уруглар шүлүктөр чугаалаан. Тураскаалга чечектерни салган. Шериглер Москвада Кызыл шөлге Тиилелеге хүнүнде марштааннар. Тыва эки турачылар-биле ужуражылга болган.	3

**Бирги
чижек**

26 — 29	Чай. Сөстөр: дыштанылга, хем, чечектер, ховаганнар, лагерь, элезин, челээш, хеме, хүн, июнь, июль, август. Домактар: Чай келген. Чылыг чаъс чаар. Хүн изидип эгелээн. Чараш чечектер частып келген. Ховаганнар ужуу эгелээн. Куштар хөглүг ырлажырлар. Уруглар чайын лагерьге дыштаныр. Хемге эштирге солун. Элезинге мацнаар, ойнаар. Чаъс соонда челээш үнер.	4
30 — 32	Катаптаашкын. Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлүн катаптаар.	3

**класска
өөредилге**

**материалының планнаашкыны
(неделяда 5 шак, чылда 165 шак)**

№	Кичээлдиң темазы			Ша гы
	1-ги улдуң (45 шак)			
	1-ги бөлүк	2-ги бөлүк	3-кү бөлүк	
1— 12	Катаптаашкын. Сентябрь бир — Билиглер хүнү. үн болгаш үжүк. Сөс. Домак. Чугаа.			12
13 — 14	[а] деп үн болгаш <i>А, а</i> деп үжүктөр.	Чурук-биле ажыл.	Хана кассазы-биле ажыл	2
15	Бичии «а»-ны узадыр, кыскала-дыр адап турда, номчууру, бижиири.	Чурук-биле ажыл.	Карточкалар -биле ажыл	1
16 — 17	[л] деп үн бол-гаш <i>Л, л</i> деп үжүктөр.	Сөстөрни номчууру.	Хана кассазы-биле ажыл.	2
18 — 19	Номчулга, бижилге.	Слогтарны номчуур.	Хана кассазы-биле слогтар тургузар.	2
20 — 21	[о] деп үн болгаш <i>О, о</i> деп	Чурук дузазы-биле	Узадыр адаар ажык үннерлиг	2

	үжүктөр, узадыр, кыскаладыр адаары.	домактарн ы тургузар.	сөстөрни адап бижидер.	
22	Номчулга, бижилге.	Слогтарны номчуур.	Карточкалар -биле ажыл.	1
23 — 24	[м] деп үн болгаш <i>М, м</i> деп үжүктөр.	Чурук-биле ажыл.	Схема-биле ажыл.	2
25	Номчулга, бижилге.	Кыска домакты номчуур.	Чурук дузазы-биле ажыл.	1
26 — 27	[с] деп үн болгаш <i>С, с</i> деп үжүктөр.	Чурук дузазы- биле ажыл.	Үжүктү бижидер.	2
28	Номчулга, бижилге.	Кыска домактарн ы номчуур.	Слогтарны номчуур.	1
29 — 30	[н] деп үн бол-гаш <i>Н, н</i> деп үжүктөр.	Үжүктү шын бижидер. Чурук-биле ажыл.	Чурук дузазы-биле ажыл.	2
31	Номчулга, бижилге.	Кыска домак- тарны слогтап номчуур.	Схема-биле ажыл.	1
32 — 33	[ч] деп үн бол-гаш <i>Ч, ч</i> деп үжүктөр.	Үжүктү бижидер. Чурук дузазы- биле домактар- ны тургузар.	Чурук-биле ажыл.	2
34	Номчулга, бижилге.	Кыска домактарн ы номчуур.	Слогтарны номчуур.	1
35 — 36	[ы] деп үн, бол-гаш <i>Ы, ы</i> деп үжүктөр,	Ийи ажык үжүктөрни би-жидер. Слог-тарны	Чурук-биле ажыл.	2

	узадыр, кыскаладыр адаары.	дүжүрүп бижиир.		
37 — 38	Номчулга, бижилге.	Кыска домактарн ы номчуур.	Хана кассазы-биле ажыл.	2
39 — 40	[у] деп үн бол-гаш <i>У, у</i> деп үжүктөр, узадыр, кыскаладыр адаары.	Ийи ажык үжүктөрни бижидер, үннерни ададыр.	Чурук дузазы-биле ажыл.	2
41	Номчулга, бижилге.	Домакты номчуур, бижиир.	Слогтарны номчуур, бижиир.	1
42 — 43	[р] деп үн бол-гаш <i>Р, р</i> деп үжүктөр.	Слогтарны бижиир. Чурук-биле ажыл.	Чурук дузазы-биле ажыл.	2
44 — 45	Катаптаашк ын	Домактарн ы бижиир, номчуур.	Слогтарны ададыр.	2
2-ги улдун (35 шак)				
1	Өөрөнгөн үннерниң үжүктөрүн катаптаары.	Домактарн ы номчуур.	Карточкал ар-биле ажыл.	1
2— 3	[ү] деп үн болгаш <i>У, ү</i> деп үжүктөр, узадыр, кыскаладыр адаары.	Ажык үннү уза-дыр ададыр, ийи ажык үннү бижидер.	Үжүктү бижидер.	2
4	Номчулга, бижилге.	Домакты номчудар.	Чурук дузазы- биле ажыл	1
5— 6	[и] деп үн болгаш <i>И, и</i> деп үжүктөр, узадыр, кыскаладыр адаары.	Ийи ажык үннү ададыр, үжүктү бижидер.	Хана кассазы- биле ажыл.	2
7	Номчулга,	Домактарн	Схема-	1

	бижилге.	ы номчуур.	биле ажыл.	
8— 9	[э] деп үн болгаш Э, э деп үжүктөр (сөс эгезинге турда адаары).	Үн сөстүн эге-зинге болгаш ортузунга турда шын ада-дыр.	Чурук дузазы-биле ажыл.	2
10	Номчулга, бижилге.	Чугааны дүжүрүп бижиир.	Слогтарны бижиир.	1
11— 12	[е] деп үн, оон үжүү. Сөстүн ортузунга болгаш сөөлүнге чорда адаары.	Үн сөстүн ортузунга болгаш сөөлүнге турда ададыр.	Чурук-биле ажыл.	2
13	Номчулга, бижилге.	Домактарны номчудар, дүжүрүп биждер.	Кыска сөстөрни дүжүрүп бижиир.	1
14— 15	[ш] деп үн болгаш <i>Ш, ш</i> деп үжүктөр.	Сөстөрни бижиир.	Хана кассазы-биле ажыл.	2
16	Номчулга, бижилге.	Домактарны дүжүрүп бижиир.	Схема-биле ажыл.	1
17— 18	[ө] деп үн болгаш Ө, ө деп үжүктөр, узадыр, кыскаладыр адаары.	Ийи ажык үжүктүг сөстөрни ададыр, биждер.	Кыска ажык үжүктүг сөстөрни дүжүрүп биждер.	2
19	Номчулга, бижилге.	Домактарны дүжүрүп бижиир.	Чурук дузазы-биле ажыл.	1
20	Бирги чадада өөрөнгөн үннер болгаш үжүктөрнүң дуга-йында катаптаашкын. Номчулга.	Үжүктөрни катаптап ададып биждер. Домактар-биле ажыл чорудар.	Үжүктөрни дүжүрүп бижиир. Чуруктар-биле ажыл.	1

21 — 22	[д] деп үн болгаш Д, д деп үжүктөр.	Чурук-биле чугаа тургузар.	Хана кассазы- биле ажыл.	2
23	Бичии д деп үжүктү бижири.	Слогтарны бижиир.	Схема дузазы- биле ажыл.	1
24	Улуг Д деп үжүктү бижири. Кудумчу чурумун сагыыры.	Чурук дузазы- биле ажыл.	Хана кассазы- биле ажыл.	1
25 — 26	[б] деп үн болгаш Б, б деп үжүктөр.	Сөстөрнү номчуур.	Схема- биле ажыл.	2
27	Номчулга, бижилге.	Домактарн ы номчуур.	Хана кассазы- биле ажыл.	1
28 — 29	[г] деп үн болгаш Г, г деп үжүктөр (слогтуң, сөстүң эгезинде турда).	Слогтарны номчууру.	Хана кассазы- биле ажыл.	2
30	Номчулга, бижилге.	Үжүктү дүжүрүп бижиир.	Хана кассазы- биле ажыл.	1
31 — 32	[в] деп үн болгаш В, в деп үжүктөр.	Сөстөрнү номчуур.	Хана кассазы- биле ажыл.	2
33	Номчулга, бижилге.	Домактарн ы номчуур.	Чурук дузазы- биле ажыл.	1
34 — 35	Катаптаашкы н.			2
3-кү улдуң (45 шак)				
1	Катаптаашкы н.			1
2— 3	[т] деп үн болгаш Т, т	Сөстөрнү бижиир.	Чурук дузазы-	2

	деп үжүктөр. (слогтун, сөстүн эгезинге турда).		биле ажыл.	
4	Номчулга, бижилге.	Домактарн ы номчуур.	Схема дузазы- биле ажыл.	1
5— 6	[к] деп үн болгаш <i>К, к</i> деп үжүктөр.	Сөстөрни бижиир.	Чурук дузазы- биле ажыл.	2
7	Номчулга, бижилге.	Домактарн ы бижиир.	Хана кассазы- ның дузазы- биле сөстөрни тургузар.	1
8	[п] деп үн болгаш <i>П, п</i> деп үжүктөр.	[п] деп үн кир-ген сөстөрни шын ададыр, бижидер.	Чурук-биле ажыл.	1
9	Номчулга, бижилге.	Үжүктү шын бижидер.	Хана кассазы- биле ажыл.	1
10 — 11	[ң] деп үн болгаш ооң үжүү.	Үжүктүг сөстөрни бижиир.	Карточка- биле ажыл.	2
12 — 13	Номчулга, бижилге.	Кыска домак- тарны дүжүрүп бижиир.	Карточка- биле ажыл.	2
14	[х] деп үн болгаш <i>Х, х</i> деп үжүктөр.	Үжүктү бижиир.	Хана кассазы- биле ажыл. Сөстөрни тургузар.	1
15	Номчулга, бижилге.	Слогтарны, сөстөрни бижиир.	Хана кассазынга слогтарны тургузар.	1
16	[з] деп үн	[з] деп	Хана	2

— 17	болгаш <i>З, з</i> деп үжүктөр.	үннү шын бижидер, слогтарны ададыр.	кассазы- биле ажыл.	
18 — 19	Номчулга, бижилге.	Кыска домактарн ы дүжүрүп бижиир.		2
20 — 21	[ж] деп үн болгаш <i>Ж, ж</i> деп үжүктөр.	[ж] кирген сөстөрни дүжүрүп би-жиир.	Хана кассазы- биле ажыл.	2
22	Номчулга, бижилге.	Домактарн ы номчуур. Сөстөрни бижиир.		1
23 — 24	[й] деп үн болгаш ооң үжүү.	[й] кирген сөстөрни бижиир, ададыр.	Хана кассазы- биле ажыл.	2
25	Номчулга, бижилге.	Тывызыкт ы дүжүрүп бижиир.	Сөстөрни чурук-биле дүүштүрер: <i>ай, анай, сайлык, шай.</i>	1
26 — 27	ь кадыг демдек.	ь кадыг демдек кирген сөстөр-ни ададыр. Чуруктар- биле ажыл.	Хана кассазынга сөстөрни тургузар.	2
28 — 29	<i>Е, е</i> деп ажык үжүктөр.	«Иешкилер » деп чугааны айтырыгла р дузазы- биле утказын чугааладыр .	Хана кассазынга <i>е</i> үжүктүг сөстөрни тургузар.	2
30 — 31	<i>Ң, ң</i> деп ажык үжүктөр.	«Ңлка» дуга-йында чугааны	Хана касса- зынга <i>ң</i> үжүктүг	2

		номчудар.	сөстөрни тургузар.	
32 — 33	Номчулга, бижилге.	Чугааны номчуур.	Чурук-биле ажыл.	2
34 — 35	ң деп ажык эвес үжүк.	«Школага» деп чугааны номчудар.	Номчуур, би-жиир. ң кир-ген сөстөрни бижиир.	2
36 — 37	Номчулга, бижилге.			2
38 — 39	Я, я деп ажык үжүктөр.	Чугааны номчудар.	Чурук-биле ажыл.	2
40	Номчулга, бижилге.			1
41 — 42	Ю, ю деп ажык үжүктөр	Чугаа «Оюн». Номчуур.	Карточкада словарлыг сөстөрни бижиир.	2
43 — 44	Номчулга, бижилге.	Домактарн ы дүжүрүп бижиир.		2
45	Диктант.			1
4-кү улдуң (40 шак)				
1	Катаптаашкы н.			1
2— 3	ь чымчак демдек.	Сөстөр- биле домактар тургузар	ь чымчак демдектиг сөстөрни хана кассазынга тургузар. Сөстөрни номчуур.	2
4	Номчулга, бижилге.		Сөстөрни бижиир.	1
5— 6	[ф] деп үн болгаш Ф, ф деп үжүктөр.	Үлегерлеп алган сөстөрлиг чугааны номчудар.	Карточкада бердинген сөс-терни ном-чуур, бижиир.	2
7—	Номчулга,			2

8	бижилге.			
9— 10	[ц] деп үн болгаш Ц, ц деп үжүктөр.	«Цирк» деп чугааны номчудар.	Сөстөрни чуруктарга дүүштүр бижиир.	2
11	Номчулга, бижилге.			1
12— 13	[щ] деп үн болгаш Щ, щ деп үжүктөр.	«Щцтка» деп чугааны номчудар.	Чурук-биле ажыл. Тывызыкта р.	2
14	Номчулга, бижилге.			1
15	Алфавит. Ниити таныжылга.	Алфавитти доктаадыр.	Алфавитте би-жимел үжүк-терни дүжүрүп бижиир.	1
16	Шүлүк. Э.Кечил-оол «Аалчы час».	Шүлүктүн 1-ги одуруун шээжилээр.	Шүлүктү дүжүрүп бижиир.	1
17	Домак.	Кыска домактарны тургузар.		1
18	Чугаа «Байлак Тыва». Чугааны катаптаар.	Чугаа. Айтырылгара харыы.	Карточкалар-биле ажыл.	1
19	С.Сарыг-оол «Алышкы бис, угбашкы бис».	Карточка-биле ажыл.	Үлегер домакты дүжүрүп бижиир.	1
20	Л.Чадамба «Час». Домактарны катаптаар.	Чурук-биле ажыл.	Сөстөр-биле домак чогаадыр.	1
21	Л.Воронкова «Та-рып каан ыяштар».	Чугааны номчуур.	Чурук-биле ажыл.	1
22	Баштайгы космонавт.	Чурук-биле ажыл.	Чугаа «Баштайгы космонавт» . Айтырылга	1

			харыы.	
23	Л.Чадамба «Чараш куштар чанып келди».	Чугааның утказын чугаалаар.	Карточка- биле ажыл. Домакты дүжүрүп бижиир.	1
24	Л.Чадамба «Майның бири».	Шүлүктү доктаадыр.	Башкының дузазы- биле шүлүктү номчуур.	1
25	Чугаа «Майның тозу – Тиилелге хүнү».	Айтырыгла р дузазы- биле чугааның утказын чугааладыр .	Чурук-биле ажыл. Тывызыкт ы дүжүрүп бижиир.	1
26	Сөс, слогтарны катаптаар.	Айтырыгла р дузазы- биле утказын чугааладыр .	Чурук-биле ажыл. Тывызыкт ы дүжүрүп бижиир.	1
27	С.Пюрбю «Элик оглу».			1
28	А. Шоюн «Хойларым атгарлыг болур».	Мергежилг ени боттары күүседирин чедип алыр.	Мергежилг е-лерни дүжүрүп бижиир.	1
29	В. Осеев «Чаа ном».	Схема ажыглап тургаш, домак чогаадыр.	Карточкала р-биле ажыл.	1
30	Шүлүк Э.Кечил-оол «Тенекпей».	Шүлүктү аянныг номчуур.	Башкының дузазы- биле номчуур.	1
31	Л.Толстой «Шын чүден үнелиг».	Схема ажыглап тургаш, домак	Карточкала р-биле ажыл	1

		чогаадыр.		
32	«Анайлар болгаш бөрү» Орус улустун тоолу.	Тоолду рольдап номчуур.	Чурук-биле ажыл.	1
33	Шүлүк Л. Чадамба «Авай, ачай». Үн болгаш үжүктерни катаптаар.	Шүлүктүн бирги одуруун доктаадыр.	Шүлүктүн бирги одуруун дүжүрүп бижиир.	1
34	Тоол К. Чуковский «Айболит эмчи».	Тоолду номчуур.	Тывызыкты дүжүрүп бижиир.	1
35	Л. Толстой «Ийи эжишки».	Айтырыглар дузазы-биле утказын чугаалаар.	Чурук дузазы-биле ажыл.	1
36	Шүлүк Л. Чадамба «Номну канчаар эдилээрил».	Шүлүктү аянын, шын номчуур.	Дүжүрүп бижилге.	1
37	Шүлүк «Үжүглелим байырлыг».	Шүлүктү шээжилээр.	Шүлүктү шээжилээр.	1
38-40	Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлүн катаптаары.			3

**Ийиги класска чижек өөредилге материалының планнаашкыны
(неделяда 3 шак, чылда 102 шак)**

№	Кичээлдин темалары			Шагы
	1-ги бөлүк	2 -ги бөлүк	3-кү бөлүк	
	1-ги улдун (27 шак)			
1	Сентябрь 1 —	Чурук	Чуруктук	1

	Билиглер хүнү.	дузазы-биле бөдүүн домак тургузар.	карточка-биле ажыл.	
2—3	Катаптаашкын . Домак, сөс, үн, үжүк.	Схемалыг карточкалар -биле ажыл	Үн, үжүк, слогтар номчулгазы	2
4—5	Ажык, ажык эвес үн болгаш үжүктөр.	Карточкала р-биле ажыл.	Хана кассазында н ажык, ажык эвес үннерниң үжүктөрүн көргүзөр.	2
6—8	Кыска болгаш узун ажык үннер болгаш үжүктөр.	Даалгалыг мергежилгелер.	Дүрүм-биле ажыл көрүп бижилге.	3
9	Көрүп бижиир диктант.		Дүжүрүп бижилге.	1
10	Катаптаашкын.			1
11—14	Өк-биле адаар ажык үннүг сөстөргө кадыг демдек (ь)	Карточкала р-биле ажыл.	Хана кассазы-биле чараштыр дүжүрүп бижилге.	4
15	Катаптаашкын .	Бижимел ажылдар.	Чуруктар-биле ажыл.	1
16—18	Быткыр болгаш дүлей үннер .	Дүрүм-биле ажыл.	Таблицадан быткыр болгаш дүлей үннерни башкының дузазы-биле айтыр.	3
19—20	Хыналда диктант.			2
21—24	Эгезинде <i>т—д</i> деп үннер кирген сөстөр.	Домактар чогаадыр. Мергежилгелер бижиир.	Карточкада <i>т—д</i> деп үжүктөрниң адаан шыяр.	4
25	Катаптаашкын .	Дүрүмнү доктаадыр	<i>т—д</i> кирген	1

			сөстөрни шын ададыр.	
26— 27	Хыналда диктант.		Дүжүрүп бижиир.	2
2-ги улдуң (21 шак)				
1	Катаптаашкын.			1
2—3	Эгезинде <i>п—б</i> деп үннер кирген сөстөр.	<i>П—б</i> кирген сөстөр тургузар.	<i>Пага, нар, бажың, барба, чуруктары- биле шын адалга.</i>	2
4—5	Эгезинде <i>к—х</i> деп үннер кирген сөстөр.	<i>К—х</i> деп үннер кирген сөстөр тургузар.	Чуруктуг лото-дан <i>к—х</i> деп үн кирген сөстөрни тыптырар.	2
6—7	<i>Ф, ц, щ</i> деп үннер болгаш үжүктөр.	<i>Ф, ц, щ</i> деп үннерлиг сөс-терге домак чогаадыр.	Чуруктуг лото-биле ажыл.	2
8	Словарьлыг диктант.			1
9	<i>Я</i> деп үжүктүг сөстөр.	<i>Я</i> деп үжүктүг сөстөрдө үн, үжүк санын тайылбырла ар.	Чуруктуг лото.	1
10— 11	<i>Э (е)</i> деп үжүктүг сөстөр.	Дүрүм-биле ажыл.	Карточка- биле ажыл.	2
12	<i>ң</i> деп үжүктүг сөстөр.	Хөй сек орнунга <i>ң</i> үжүктүг сөстөрни кирип бижиир.	Карточкала р-биле ажыл.	1
13	<i>Ю</i> деп үжүктүг сөстөр.	Карточкала р-биле ажыл	Чуруктар- биле ажыл.	1
14—	Чымчак	Словарьлыг	Чуруктар	3

16	демдектиг (ь) сөстөр.	сөстөр-биле ажыл.	адаанда сөстөрни шын адап номчудар.	
17— 19	Слогтар.	Үш слогтуг сөстөрни слогтарга чардырар.	Ийи слогтуг сөстөрни слогтадыр.	3
20— 21	Хыналда ажыл.		Дүжүрүп бижиир диктант.	2
3-кү улдуң (30 шак)				
1	Катаптаашкын			1
2—5	Сөстөрни көжүрери.	Карточкала р-биле ажыл.	Сөстөрни слогтарга чарып бижидер.	4
6—7	Тыва алфавиттиң үжүктери.	Карточкала р-биле ажыл.	Алфавиттиң үжүктөрүн шын ададып номчудар.	2
8— 10	Чүвөлөрниң аттарын илередиң сөстөр. Айтырыглары кым? чүү?	Чуруктарда сөстөр-биле домактар чогаадыр.	Чуруктуг лотодан баштай кым? чүү? деп айтырыглар га харыылатты нар сөстөрни тывар.	3
11— 12	Чурук-биле ажыл «Чунгуда уруглар».	Чурукка чугаа тургузар.	Айтырыгла рга харыы.	2
13— 14	Сагындырыг ыг диктант			2
15— 17	Чүвөлөрниң кылдыныын көргүзөр сөстөр. Айтырыглары канчап тур?	Карточкала р, перфокарта лар-биле ажыл.	Чүвөлөрниң кылдыныын көргүзөр сөстөр тывар.	3

	канчанган?			
18	Катаптаашкын.			1
19— 20	Диктант.		Дүжүрүп би-жиир диктант.	2
21— 23	Ат болгаш фамилияларга улууг үжүк.	Көзөнөктер саны-биле чурукта уругларга аттар тыптырар.	Карточка. Баштай уруглар аттарын, оон оолдар аттарын бижиир.	3
24— 27	Азырал амытаннарны ң шола аттарына улууг үжүк.	Карточкала р.	Номчулга, бижилге.	4
28	Катаптаашкын.			1
29— 30	Хыналда диктант.		Чараштыр дүжүрүп бижидер.	2
4-кү улдуң (24 шак)				
1	Катаптаашкын .		Бижимел ажылдар.	1
2—4	Төрөл сөстөр.	Карточкала р-биле ажыл.	Карточканы дүжүрүп бижиир.	3
5—7	-ла, -ле, -на, - не деп сөстөрни шын бижири.	Сөстөрни шын бижииринге мергежилге лер.		3
8— 10	-даа деп сөстү шын бижири.	Перфокарта лар-биле ажыл.	Таблица номчулгазы .	3
11— 12	Диктант.			2
13— 14	Домак.	Схема нзугаар домактар тургузар.	Чуруктуг карточкалар да домактар номчуур, бижиир.	2

15— 18	Домактын эгезинге улуг үжүктү би- жири, домактын сөөлүнгө улуг сек-ти салыры.	Мергежилге лер-биле ажыл.	Карточка- биле ажыл.	4
19— 20	Хыналда диктант.			2
21— 24	Чыл дургузунда катаптаашкын .	Карточка, перфокарта лар-биле ажыл.	Номчулга, бижилге.	4

**үшкү класска чижек өөрөдилге материалының планнаашкыны
(неделяда 3 шак, чылда 102 шак)**

№	Кичээлдин темалары			Шагы
	1-ги бөлүк	2-ги бөлүк	3-кү бөлүк	
1-ги улдуң (27 шак)				
1—5	Катаптаашкын. 2-ги класска өөрөнгенин катаптаары. Домак. Чуруктар-биле ажыл.	2-ги класска билиглерин түңнеп, катаптаары.	Хана кассазы- биле ажыл. Домак чогаадыр.	5
6—8	үннер болгаш үжүктөр.	Каш үн, каш үжүк барын тодарадыр.	Дүжүрүп бижилге.	3
9— 12	Алфавит.			4
13— 16	Ажык болгаш ажык эвес үннер.	Дүрүмнү доктаадыр.	Номчааш дүжүрүп бижиир.	4
17— 19	Кыска болгаш узун ажык үннер	Дүрүмнү доктаадыр.	Чараштыр бижиир.	3
20— 24	Слог. Сөстү слогтарга чарары.	Дүрүмнү доктаадыр.	Карточка- биле ажыл.	5
25	Катаптаашкын.			1

26— 27	Хыналда ажыл.	Адап бээрге бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
2-ги улдуң (21 шак)				
1—4	Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр.	Дүрүмнү доктаадыр.	Карточка- биле ажыл.	4
5—8	Кадыг демдек (ь) болгаш (ь) чымчак демдек-терлиг сөстөр.	Дүрүмнү шээжи-биле өөренир. Мергежилге, номчулга	Предметтиг чуруктар- биле ажыл (фонарь, печенье...)	4
9— 12	<i>Е, ң, ю, я</i> деп үжүктөрлиг сөстөрни шын бижири.	Дүрүмнү доктаадыр.	Карточка- биле ажыл.	4
13— 14	Хыналда ажыл.	Адап бээрге шын бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
15— 17	Ыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер.	Дүрүмнү доктаадыр.	Карточкалар, предметтиг чуруктар- биле ажыл.	3
18— 19	Хыналда ажыл.	Адап бээрге бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
20— 21	Катаптаашкын			2
3-кү улдуң (30 шак)				
1	Катаптаашкын.	Дүрүмнү доктаадыр.	Карточка- биле ажыл.	1
2—4	Эгезинге <i>n</i> болгаш <i>m</i> бижиир сөстөр.	Даалгалыг мергежилгелер.	Предметтиг чуруктар- биле ажыл.	3
5—7	Сөстүң тургузуу (составы).	Дүрүмнү доктаадыр.	Схема дузазы-биле ажыл.	3
8—9	Кожумактар.		Карточка- биле ажыл.	2
10— 11	Чогаадылга кожумактары.	Дүрүмнү доктаадыр.		2
12— 13	Өскертилге кожумактары.	Дүрүмнү доктаадыр.	Карточка- биле ажыл.	2
14— 15	Хыналда ажыл.	Адап бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
16	Катаптаашкын.			1

17— 18	Чүвөлөрдүн аттарын көргүзөр сөстөр. Кым? чүү? деп айтырыгларга харыылаттынар сөстөр.	Дүрүмнү доктаадыр. Номчулга, мергежилгелер.	Предметтиг чуруктар-биле ажыл.	2
19— 21	Чүвөлөрдүн илередир сөстөрдүн янзы-бүрү хевирлерге өскөрлери.			3
22— 23	Чүвө аттарының саннарга өскөрлери.	Мергежилгелер-биле ажыл.	Дүжүрүп бижиир.	2
24— 25	Хыналда ажыл.	Адап турда бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
26— 27	Ат болгаш фамилияларга улуг үжүк.	Домактарны бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
28	Хоорай, суурлар, хемнер, хөлдөр, черлер аттарына улуг үжүктөрдүн бижири.	Домактарны бижиир.	Дүрүмнү доктаадыр.	1
29— 30	Диктант.	Адап бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
4-кү үлдүн (24 шак)				
1—2	Катаптаашкын			2
3—5	Чүвөлөрдүн демдээн (шынарын) көргүзөр сөстөр. Айтырыглары кандыг? чүлүг?	Дүрүмнү доктаа-дыр. Номчулга, мергежилге.	Предметтиг чуруктар-биле ажыл.	3
6—9	Чүвөлөрдүн кылдыныын көргүзөр сөстөр.	Таблица-биле ажыл. Даалгалыг мергежилгелер.	Карточка-биле ажыл.	4

	Айтырыглары канчап тур? канчанган?			
10— 11	Хыналда ажыл.	Адап турда бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
12— 14	Домак дугайында ниити билиг.	Даалгалыг мергежилгелер.	Карточкалар-биле ажыл.	3
15— 17	Медээ, кыйгырыг, айтырыг домактары, улуг сек.	Мергежилгелер. Номчулга.	Дүрүмнү доктаадыр. Карточкалар - биле ажыл.	3
18— 20	Домактың чугула кезигүннери.	Даалгалыг мергежилгелер.	Карточкалар-биле ажыл.	3
21— 22	Хыналда диктант.	Адап бээрге бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
23— 24	Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары.	Даалгалыг мергежилгелер. Дүрүмнү доктаадыр.	Номчулга, бижилге.	2

**Дөрткү класска чижек өөрөдилге материалының планнаашкыны
(чылда 102 шак, неделяда 3 шак)**

№	Кичээлдин темазы			
	1-ги улдуң (27 шак)			
	1-ги бөлүк	2-ги бөлүк	3-кү бөлүк	Шаг ы
1— 3	Катаптаашкы н. Домак.	3-кү класска билиглери н түңнеп, катаптаары . Дүрүмнерн и шын, меделердиг номчуур, доктаадыр.	Домак чогаадыр.	3
4	Чурук-биле ажыл «Балыктаашкын».			1

5— 9	Слог. Сөстү көжүрери.	Сөстөрни адап турда слогтап бижиир.	Сөстөрни слогтап биждер.	5
10— 13	Ажык эвес үннерниң дакпырлаары.	Дүрүмнү доктаадыр.	Карточка-биле ажыл.	4
14— 15	Бот-ажыл.			2
16— 19	Сөстүң тургузуу.	Сөстөрниң ниити кезээн тывары.	Төрел сөстөрни дүжүрүп бижири.	4
20— 23	Кожумактар.	Дүрүмнү доктаадыр.	Дүжүрүп бижиир.	4
24— 25	Катаптаашкы н.			2
26— 27	Диктант.	Адап бээрге бижиир.	Карточкалар-биле ажыл.	2
2-ги улдуң (21 шак)				
1	Катаптаашкы н.			1
2— 6	Чогаадылга кожумактары.	Домактарны бижиир. Дүрүмнү доктаадыр.	Мергежилгени дүжүрүп бижиир.	5
7	Чугаа сайзырадылгазы «Библиотека»			1
8— 9	Бот-ажыл.			2
10— 14	Өскертилге кожумактары.	Домактарны бижиир. Дүрүмнү доктаадыр.	Чурук дузазы-биле ажылдаар.	5
15	Катаптаашкы н.		Карточкалар-биле ажыл.	1
16—	Чурук-биле ажыл «Шөлге			2

17	хөйлең канчап үнүп келгенил?»			
18 — 19	Диктант.			2
20 — 21	Катаптаашкы н.		Карточкалар- биле ажыл.	2
3-кү улдуң (30 шак)				
1	Катаптаашкын.			1
2— 4	Чүвелерниң аттарын көргүзөр сөстөр.	Кым? чүү? деп айтырыгла рга харыылатт ы-нар сөстөрни тып бижидер.	Сөстөрни дүжүрүп бижиир.	3
5— 6	Хуу чүве аттары.	Даалгалыг карточкала р-биле ажыл.	Дүжүрүп бижилге.	2
7— 8	Чугаа сайзырадылга зы «Арга- арыгны камгалаңар!»	Чурук дузазы- биле чугаа тургузар.	Чурук дузазы- биле домактар тургузар.	2
9— 11	Хөйнүң санының кожумактары н бижири.	Карточкала р-биле ажыл.	Дүжүрүп бижилге.	3
12	Катаптаашкын.		Карточкалар- биле ажыл.	1
13 — 14	Диктант.	Адап берип турда бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
15 — 16	Чугаа сайзырадылга зы. «Мергенниң хаактап өөренгени».	Чурук дузазы- биле чугаа тургузар.	Чурук дузазы- биле домактар тургузар.	2

17 — 19	Чүвелерниң демдээн (шынарын), өң- чүзүнүн илередир сөстөр.	Демдек адын чүве ады-биле ушта бижиир.	Дүжүрүп бижиир. Демдек аттарын шыяр.	3
20 — 21	Чоок болгаш удурланышка к уткалыг сөстөр.	Удурланы ш-как уткалыг демдек аттарын тып бижиир (башкының дузазы-биле).	Чуруктуг домактарны бижиир.	2
22	Чурук-биле ажыл «Аргаже аян-чорук».	Чурук дузазы-биле чугаа тургузар.	Чурук дузазы-биле домактар тургузар.	1
23	Катаптаашкы н.	Даалгалыг мергежилгени кылыр.	Карточкалар-биле ажыл.	1
24 — 25	Чүвелерниң кылдыныын илередир сөстөр.			2
26 — 27	Чүвелерниң кылдыныын илередир сөстөрниң саннарга өскерлири.	Домакта кылыг сөстөрүн шыйдырар.	Шүлүкчүгешти дүжүрүп биждер.	2
28	Катаптаашкы н.			1
29 — 30	Диктант.	Адап бээрге бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
4-кү улдуң (24 шак)				
1	Катаптаашкын.			1
2— 3	Домак.	Сөстөр дузазы-биле домактар тургузуп	Карточкада домактарны бижиир.	2

		бижиир.		
4— 6	Чаңгыс аймак кежигүннерл иг домактар.	Чаңгыс аймак кежигүнне рин тыптырар.	Домактарны бижиир.	3
7	Катаптаашкы н. Сөс.	үжүктөр дузазы- биле сөстөр тургузар.	Карточкалар- биле ажыл.	1
8— 9	Домак.	Сөстөр дузазы- биле домактар тургузуп бижиир.	Карточкада домактарны бижиир.	2
10 — 11	Сөстүң тургузуу.	Мергежилг е-лер-биле ажыл.	Мергежилгеле р-биле ажыл.	2
12	Чүвөлөрнiң аттарын илереди сөстөр.	Карточкала р-биле ажыл.	Карточкалар- биле ажыл.	1
13 — 14	Чүвөлөрнiң демдээн (шынарын) көргүзөр сөстөр.	Чуруктуг карточкага домактар чогаадыр.	Чуруктуг карточкага домактар чогаадыр.	2
15 — 17	Чүвөлөрнiң кылдыныын илереди сөстөр.	Схема- биле ажыл.	Схема-биле ажыл.	3
18 — 19	Диктант.	Адап бээрге бижиир.	Дүжүрүп бижиир.	2
20 — 24	Чыл төнчүзүндө катаптаашкын			5

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

1. *Алдын-оол А.Х., Назытнай Г.Т.* Тыва уруглар ясли-садтарынга чугаа сайзырадылгазының программазы. — Кызыл, 2002.
2. *Алдын-оол А.А., Март-оол К.Б.* Бижик өөредилгезиниң ки-чээлдери. Дөрт чылдыг эге школаның 1-ги класының «үжүглели»-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. — Кызыл, 1990.
3. *Воронкова В.В.* Программы специальных образовательных учреждений VIII вида. Подготовительный, 1—4 классы. — М.: Про-свещение, 2006.
4. *Деменкова Н.И.* Государственный стандарт и учебные программы: «Окружающий мир», «Хүрээлел». — Кызыл, 2008.
5. *Дамба Н.Ч.* Улустун аас чогаалының чамдык хевирлери-биле ажылдаарынга методиктиг сүмелер (школа назыны четпээн уруг-ларның кижизидикчи башкыларынга, ада-иелеринге). — Кызыл, 2011.
6. *Ойдан-оол А.К., Ондар Э.Д., Дамба Н.Ч.* Өөредилге про-граммазының күрүне стандарты. — Кызыл, 2008.
7. *Ойдан-оол А.К., Монгуш Д.А., Монгуш А.М., Алдын-оол А.А.* 1—4 класстарның тыва дыл программазы. — Кызыл, 1987.
8. *Ойдан-оол А.К., Монгуш К.Ө.* «үжүглел»-биле ажылдаарынга методиктиг сүмелер. — Кызыл, 1988.
9. *Ойдан-оол А.К., Ондар Э.Д.* Методиктиг сүмелер. Эге класс-тарның «Тыва дыл» ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. — Кызыл, 1990.
10. *Ойдан-оол А.К.* Методиктиг сүмелер. 4-кү класстың «Тыва дыл» ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. Эдилгелиг ийиги үндүргени. — Кызыл, 2007. — 140 ар.
11. *Ондар Э.Д.* Методиктиг сүмелер. Дөрт чылдыг эге школаның 2-ги класының «Тыва дыл» ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. — Кызыл, 1991.
12. Рабочие программы начальных специальных (коррекционных) классов VII вида общеобразовательных учреждений, 1—4 классы сост. И.М. Узянова и др. — Волгоград: Учитель, 2012. — 199 с.

ДОПЧУЗУ

Эге сөс. А. К-Х. Увангур.....	3
Тайылбыр бижик.....	4

ПРОГРАММА

Белеткел (пропедевтика) класс

Чугаа сайзырадылгазы (136 шак)	6
--------------------------------------	---

ПРОГРАММА

1-ги класс

Бижик өөрөдилгези (170 шак)	10
үжүглел мурнунуң үези.....	10
үжүглел үезиниң 1-ги, 2-ги, 3-кү, 4-кү чадалары.....	11
Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары.....	14

ПРОГРАММА

2-ги класс

Фонетика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы (105 шак)	15
Чугаа	15
Чугаа үннери. үжүктөр. Слог.....	15
Домак.....	16
Сөс.....	16
Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары	16

ПРОГРАММА

3-кү класс

Фонетика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы (105 шак)	17
үннер болгаш үжүктөр	17
Домак. Сөстүң тургузуу	18
Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары.....	19

ПРОГРАММА

4-кү класс

Грамматика, шын бижилге, чугаа сайзырадылгазы (105 шак)	19
Чүвөлөрниң аттарын көргүзөр сөстөр	20
Чүвөлөрниң кылдыныгларын көргүзөр сөстөр	20
Домак.....	20

Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары.....	20
Белеткел клазынга чижек өөрөдилге материалының планнаашкыны.....	22
Бирги класска чижек өөрөдилге материалының планнаашкыны	30
Ийиги класска чижек өөрөдилге материалының планнаашкыны	39
үшкү класска чижек өөрөдилге материалының планнаашкыны	41
Дөркү класска чижек өөрөдилге материалының планнаашкыны	46
Ажыглаан литература.....	50

Учебная программа

*Елена Самдановна ШАРАВИИ,
Валентина Маайевна САРЫГЛАР,
Любовь Тумбараевна ООРЖАК,
Долаана Александровна ХЕРТЕК*

ТУВИНСКИЙ ЯЗЫК

0—4 классы

**Примерная программа
для специальных (коррекционных) школ VIII вида**

На тувинском языке

Редактор *О.М. Баир*
Компьютерная верстка
и оформление обложки *Л.А. Ооржак*

Подписано в печать 07.02.2013. Формат 60x84¹/₁₆. Бумага офсетная.
Гарнитура Школьная. Физ.п.л. 3,25. Тираж 150 экз. Заказ № 175.

Издательско-полиграфический отдел «Билиг» ГБНУ Министерства
образования и науки РТ «Институт развития национальной школы»,
667011, г. Кызыл, ул. Калинина, 1 б.